

MACZÁK IBOLYA: ÖRÖKÖLT ARGUMENTUMOK

Ars compilandi és ars excerpendi néhány 18. századi prédikációban

A 17–18. századi retorikakönyvekben kevés szó esik a kompilálásról¹ és az excerpálásról.² Könnyen elképzelhető, hogy a szövegátvételek ezen gyakorlati eljárásai azért szorultak háttérbe a korabeli szakirodalomban, mert nem az „aktív” szövegformálás eszközeinek tartották őket, hanem a prédikálásra való felkészülés ennél alapvetőbb elemeinek. A kompiláció és az excerpálás ugyanis nem az új szöveg megalkotásához, hanem egy korábbi szöveg megismeréséhez tartozott az akkori gondolkodás szerint: nem írásmód volt, hanem olvasási mód.³ Ennek értelmében a prédikációszerzés első szakasza más szerzők műveinek olvasása, s ezekből különféle terjedelmű – akár szó szerinti – jegyzetek készítése, vagyis az excerpálás volt. Ezek a jegyzetek épültek be később – adott esetben szó szerint – az újonnan létrejött prédikációba, s váltak ily módon a szellemi produktumok segédeszközeivé.⁴ Ez a folyamat (olvasás, jegyzetelés, beillesztés) összességében a kompiláció. A „rég” és az „új” mű közötti kapcsolat az imitáció.⁵

Az excerpálás részletes ismertetése feltehetőleg azért sem került az általános retorikai művekbe, mert önálló szakirodalma volt. Francesco Sacchini írta az első, kifejezetten ennek elsajátítását célzó művet, mely 1614-ben jelent meg, *De ratione libros cum profectu legendi*⁶ címmel. Ebben a műben a kivonatolás művészetének első lépcsőfokaként a „helyes” olvasás elsajátítását, azaz a megfelelő könyvek kiválasztását, majd kijegyzetelésének módját jelölte meg. Az ars excerpendi technikájának egyik legismertebb összegzése a lelkeségi íróként is népszerű Jeremias Drexel által írt, 1638-ban megjelent *Aurifodina*⁷ című könyv. A kiadvány –

1 A kifejezés eredetéről bővebben: KECSKEMÉTI GÁBOR, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5), 194–196.; BÁCZI Ildikó, *Ars compilandi*, Bp., Universitas, 2007 (Historia Litteraria, 23), 131–138.; HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2), 251.

2 A kifejezés eredetéről bővebben: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, III, hrsg. von Gert UEDING, Tübingen, Niemeyer, 1996, 183–185. h. Pragmatikai elemzésével Konrad Ehlich foglalkozott részletesen. (Konrad EHLICH, *Zur Analyse der Textart "Exzerpt" = Pragmatik, Theorie und Praxis*, hrsg. von Wolfgang FRIER, 1981 [Amsterdamer Beiträge zur Neueren Germanistik, 13], 379–402.)

3 Helmut ZEDELMAIER, *Lesetechniken: Die Praktiken der Lektüre in der Neuzeit = Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Helmut ZEDELMAIER, Martin MULSOW, Tübingen, Niemeyer, 2001, 21–23.; Johann Friedrich KÖNIG, *Theologia positiva acromatica* (Rostock, 1664), hrsg. und übersetzt von Andreas STEGMANN, Tübingen, Mohr Siebeck, 2006 (Beiträge zur historischen Theologie), 120–121.

4 *Historisches Wörterbuch, i.h.*, 183. h.

5 Az imitatio fogalmáról és történeti alakulásáról: BÁN Imre, *Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája = B. I., Költők, eszmék, korszakok*, vál., szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth, 1997 (Csokonai Könyvtár, 11), 23–44.; BÁN Imre, *Néhány gondolat az imitatio elméletéről = B. I., Költők, eszmék, korszakok*, vál., szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth, 1997 (Csokonai Könyvtár, 11), 45–64.; KECSKEMÉTI, i.h., 194.; TÜSKÉS Gábor, *Imitáció és adaptáció a későhumanista emblematikus költészetben: Zsámboky és Whitney = Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998, 97–124.; KISS Farkas Gábor, *Imitáció és imagináció a Szigeti veszedelemben = Miscellanea: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, Bp., JAK, Kijárat, 2001 (JAK), 49–75.

6 FRANCESCO SACCHINI, *De ratione libros cum profectu legendi, Ingolstadtii*, 1614. Ismerteti: Florian NEUMANN, *Jeremias Drexels Aurifodina und die Ars excerpendi bei den Jesuiten = Die Praktiken der Gelehrsamkeit in der Frühen Neuzeit*, hrsg. von Helmut ZEDELMAIER, Martin MULSOW, Tübingen, Niemeyer, 2001, 56.

7 Jeremias DREXEL, *Aurifodina*, Coloniae, 1638. Részletes ismertetése: Karl PÖRNBACHER, *Jeremias Drexel: Leben und Werk eines Barockpredigers*, München, Seitz, 1965 (Beiträge zur altbayerischen Kirchengeschichte, 24/2),

műfaját tekintve traktátus – a helyes olvasással, ennek meghatározó elemeként a kivonatolás szükségességével, módjával és használatával (*Excerptorum Methodus, seu, Quomodo Excerptum sit*) foglalkozott, Justus Lipsius, Martin Delrio és Jacobus Pontanus kivonatolással kapcsolatos nézeteit is ismertette. A mű praktikus tömör és viszonylag rövid: korabeli újdonsága feltehetőleg közérthetőségében és gyakorlatorientáltságában gyökerezett. Drexel művének a kompiláció gyakorlatának szempontjából legfontosabb két megállapítása a jegyzetelés szükségességére, valamint a kivonattípusokra vonatkozik. Előbbi az ars excerptandi azon sajátosságára utal, hogy – eredendően nem szépírói technika, hanem olvasási mód. Utóbbit illetően Drexel háromféle kivonattípust különített el. Az úgynevezett *lemmát*,⁸ amely a tárgy lehető legrövidebb, elvont megnevezése vagy annotálása egyetlen szó vagy szókapcsolat formájában, az ennél bővebb *adversariát (sententia, dicta)*,⁹ illetve a *historiát*.¹⁰ Ezek közül a lemma szövegbeli jelenléte – terjedelméből adódóan – kevés esetben bizonyítható,¹¹ a másik két fogalom a pontos definíció hiányában tágan értelmezhető.

Tyukodi Márton protestáns hitszónok fő művéről, *A tiszta életű Joseph patriarcha* című 1641-ben megjelent prédikációskötetről Bod Péter ennyit jegyzett meg a Magyar Athenasban: „Tyukodi Márton Kőrösi Pap, adott Világ eleibe egy Könyvet, ezzel a’ titulussal: A’ tiszta életű Jósef Pátriárka éltének, szenvedésének és dítisérttel viselt dolgainak Sz. Irás szerint való Magyarázatja. N-Várad. 1641-dik eszt. 8.R. Mind betűje, papirosa ennek igen szép, kár volt hasznossab Könyvre nem fordítani.”¹²

A fenti, bővebben ki nem fejtett sommás véleményről nem tudható, mi volt a fő indoka, s ami elemzési szempontunkból még érdekesebb: oka volt-e Bod negatív véleményének a Tyukodi által használt katolikus forrás? Ő ugyanis előszavában nyíltan utalt Andreas Musculus és David Pareus művei mellett a Káldi Györgytől való exemplum-kölcsönzéseire is. Megfogalmazása szerint azért volt erre szükség, mert a katolikus hitszónok kortársait messze meghaladó apparátust mozgatott meg beszédeiben – melynek nagy hasznát vehette a példaláncokat gyakorta alkalmazó prédikátor: „edgynehány helyen meg-tekinttem a’ Chaldi Postilláját-is, kiből edgynehány külső historiákból való szép Exemplumokat vöttem, mivel azokat a’ prophanus authorokat, kiket Chaldi citált, akar kinek-is edgyütt, edgy thecaban nem könyü fel-találni, ki a’ Propheták, Apostolok és Evangelisták kívül-is a’ Görög és Deák Patereckel egyetemben 52 Authoroknál többet citál.”¹³

Akár ez befolyásolta Bod véleményét, akár nem, tény, hogy az eljárás nem volt egyedülálló a korszakban. A katolikus és protestáns prédikációkról szólva Kecskeméti Gábor megállapította, hogy „a két vallás diszkurzusrendje között a határok nem teljesen átjárhatatlanok (...).”¹⁴ Györi L. János éppen Tyukodi nevezett kötete kapcsán – jóllehet

104–106.

8 DREXEL, *i.h.*., 124–125.

9 DREXEL, *i.h.*., 125–126.

10 DREXEL, *i.h.*., 126–127.

11BLAIR, Ann, *Note Taking as an Art of Transmission, Critical Inquiry*, 2004, <http://criticalinquiry.uchicago.edu/features/artsstatements/arts.blair.htm>

12 BOD Péter, *Magyar Athenas*, Nagyszeben, 1766, 319.

13 TYUKODI Márton, *Az tiszta életű Joseph Patriarcha*, Várad, 1641,** 3^r.

14 KECSKEMÉTI GÁBOR, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5), 224. Ennek legismertebb példái közé tartozik az 1754-ben elhunyt Nádudvari Sámuel esete, amelyről jelenlegi ismereteink szerint csak másodlagos vagy – a szakirodalmat tekintve harmadlagos – forrásból tájékozódhatunk. Hermányi Dienes József hírére vette annak, hogy az ismert és elismert hitszónok hírében álló Nádudvari Sámuel „a Pázmány, és Caldi praedicationojival él vala titkon, s, azokat az Erdélyi Reformatusok még akkor kevesen ismerik vala: annyira öregbedett valais kedvessége Enyeden, s a’ szomszedságban, hogy a’ nemesség halottya felett orálgat vala, az Enyedi Templomban is praedikálgatván, arra fakada a’ Tanáts, hogy kívánná egy praedicationoját ki nyomtattatni, de ő nem adá ki, mivel csak nem szorol szora, a Pázmányé vala a’ praedicationio. Nékem Kemény János jelenté meg a dolgot, honnan böltselkednek az ő Ephorussa, s, mutatis egy lakat alatt levő ládátakat, mellyben állanak vala a Pázmány Péter, és Káldi György Concionator könyveik.” (HERMÁNYI DIENES József *szépprózai munkái*, s. a. r., jegyz. S. SÁRDI Margit, Bp.,

pontos adatokat nem közölve – említette, hogy lapszéli jegyzetek és előszók tanulságai, sőt Medgyesi Pál homiletikája alapján ezt a „határátlépést” mások is megtették a korszakban.¹⁵ Szentpéteri István kéziratot hagyatékát kutatva Gábor Csilla fedezte fel, hogy a puritánus prédikátor Kutasi János esztergomi érsekről szóló exemplumát Kálditól kölcsönözte.¹⁶

Tyukodi az átvételeket példával is igazolta: „Jobbnak és illendőbbnek itélvén azért követni a’ jó egészséges és mindeneknél kedves méheket, kik sok külömb külömb féle virágokra ki-röpülvén keresik és gyűjtik az ő mézeket, hogy sem a’ gyűlölséges és mérges pókokat, kik magok gyomrokból szövik, fonnyák az ő semmire kellő pók-hálókat.”¹⁷ Ezen gyakorta használt,¹⁸ ókori eredetű¹⁹ indoklás érdekessége, hogy Pázmány ugyanezen exemplummal érvelt a *Kalauz* előszavában: „A pókháló nem jobb a lépesméznél noha a pók béliből szövi légyfogó hálóját; a méh pedig virágokról szedegeti mézét; azon igyekeztem, hogy a Régiék nyomából ki ne lépjem, hanem az ő fegyverházakból vegyek diadalmas kardokat.”²⁰

Fontos tisztáznunk, hogy Tyukodi exemplum-átvétele a gyakorlatban olyan szó szerinti átvételt jelent, amelynek során tartalmi vonatkozásban exemplumot vagy exemplumláncot ültetett át a kompilátor.²¹ Ezt példázzák az alábbiak is:

Káldi	Tyukodi
„Először: A’ Természet törvénye-ellen vagyon. Mellyet eszünkbe vehetünk az oktan állatokból , mellyek ritkán ölik-meg egy-mást. A’ ló, ha más lovat halva lát , sarkantyúval sem verhetni reá hogy általmennyen rajta. A’ Pogányok-is mindenkor iszonyodtak attól: és azért, a’ Pogány hajósok mindent chelekedtek, minnek-előtte Jonást a’ tengerbe vetették: ő-magát megkérdezték; sorsot vetettek reá; az Istennek könyörgöttek , hogy el ne veszének az ártatlan véreért. És abban a’ vélekedésben voltak némelly Pogányok, hogy a’ megölt ember lelke üldözi a’ Gyilkost; a’ mint	„ I. A’ természet törvénye-ellen, mellyet eszünkben vehetünc tsak az oktan állatoknac természetekből-is. Az lo, ha más holt lovat lát , sok vereséggel és sarkantyuzással viheted által rajta. A’ pogányok-is mindenkor iszonyottac attul, és azért, a’ pogány hajosoc mindent cseleketec, minec előtte Jonást a’ tengerben vetették; I. Eő magát megkérdeztéc. 2. Edgymás közöt sorsot vetettenec. 3. A’ hajobol mindent kihántanac. 4. Ki-ki az ő Istenéhez könyörgöt. Némelly pogányoc abban a’ vélekedésben voltanac, hog’ a’ meg-holt ember lelke

Akadémiai, 1992 (Régi Magyar Próza Emlékek, 9), 92.) Jóllehet a történet elbeszélését befolyásolhatta Nádudvari későbbi katolizálása, illetve hányatott élete, előjáróival való teológiai és erkölcsi vonatkozású összeütközései, s Hermányi, illetve Kemény János ezek általi befolyásoltsága, nem tarthatjuk kizártnak a történet valódiságát.

15 GYÖRI L. János, *Az exemplumok szerepe 17. századi református prédikációkban*, StudLitt, 1994, 160.

16 GÁBOR Csilla, *Káldi György prédikációi: Források, teológia, retorika*, Debrecen, Kossuth, 2001 (Csokonai Könyvtár, 24), 18.

17 TYUKODI, *i.h.*, ** 5^r.

18 Kecskeméti Gábor Pécseli Király Imre retorikai kézikönyvének bevezetőjéből idézett hasonló mondatokat és több szakirodalmi tételt is említett a méhek és pókok kapcsolódó tárgytörténetére vonatkozóan. (KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika), 76.)

19 *Régi magyar prédikációk, 16-18. század: egyetemi szöveggyűjtemény*, összeáll. SZELESTEI N. László, Bp., Szent István Társulat, 2005, 11.

20 PÁZMÁNY Péter, *Hodogeus: Igazságra vezérlő kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Bp., A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1908 (Pázmány Péter Összes Munkái, 4), 6.

21 Az exemplum fogalmáról, s ennek történeti változásaival kapcsolatos eddigi ismereteinkről Tüskés Gábor írt összefoglalót. (TÜSKÉS Gábor, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai: Nádasi János*, Bp., Universitas, 1997 (Historia Litteraria, 3), 55–65.) Könyvének vonatkozó fejezetében az exemplumértelmezésekhez sorolja – Drexel *Aurifodináját* külön is említve – az ars excerpendi technikájának kapcsolódó tulajdonságait.

Plátónál olvassuk. Didó-is azzal fenyegeti Aeneást Virgiliusnál, hogy, ha halálának oka leszen, mindenütt üldözni-fogja.”²²	üldözi a’ gyilkost, a’ mint Plátónál olvassuc. Dido-is azzal fenyegeti Aeneást, hogy ha halálának oka leszen, mindenütt üldözni fogja, midön így szol: <i>Omnibus umbra locis adero, dabis improbe poenas.</i>”²³
---	---

Az idézett rész Tyukodi művének nyolcadik – azaz a következtlenül szerkesztett kiadvány szerzői jegyzése szerint valójában a hetedik – beszéd harmadik része, amelyben József testvéreinek gyilkos szándéka kapcsán e főbűnről állította össze prédikációját. Jól érzékelhető benne tehát, hogy a protestáns hitszónok nem a példázat tartalmát vagy mondanivalóját emelte át saját szövegébe, hanem – minimális változtatásokkal – saját szövegébe írta azt.

Az átvételek a historia mértékében szerepelnek Tyukodi beszédében – jóllehet nem valószínű, hogy a protestáns hitszónok a jezsuita Drexel segédkönyvét használta. Tény azonban, hogy a három kompilációs kategória közül a historiát maga Drexel is azonosította az exemplummal,²⁴ hangsúlyozva, hogy szó szerinti és nem szó szerinti felhasználása egyaránt elképzelhető. Ez utóbbira példa egy harmadik prédikáció, jelesül Pázmány Pünkösdi utáni ötödik vasárnapra írt beszédének vonatkozó bemutatása. Nála a következőképpen szerepel a fenti idézet:

Káldi	Pázmány
„Először: A’ Természet törvénye -ellen vagyon. Mellyet eszünkbe vehetünk az oktalan állatokból , mellyek ritkán ölik-meg egy-mást. A’ ló, ha más lovat halva lát, sarkantyúval sem verhetni reá hogy általmennyen rajta. A’ Pogányok -is mindenkor iszonyodtak attól: és azért, a’ Pogány hajósok mindent chelekedtek, minek-előtte Jonást a’ tengerbe vetették: ö-magát megkérdezték; sorsot vetettek reá; az Istennek könyörgöttek, hogy el ne veszének az ártatlan véért. És abban a’ vélekedésben voltak némelly Pogányok, hogy a’ megölt ember lelke üldözi a’ Gyilkost ; a’ mint <i>Plátónál olvassuk. Didó-is azzal fenyegeti Aeneást Virgiliusnál, hogy, ha halálának oka leszen, mindenütt üldözni-fogja.</i> ” ²⁵	„Erre-nézve mondták a régiek, hogy az ölt ember lelke éjjel nappal háborgattya a gyilkost ; és azt kiáltya: <i>Omnibus umbra locis adero: dabis improbe poenas;</i> hogy mindenüt a gyilkossal jár és gonoszságának emlékezetivel kínozza ötet.” ²⁶ „ Természet törvénye tanította, hogy másnak ne cselekedgyük, a mit nem akarunk, hogy egyebek cselekedgyenek velünk. Mivel azért életünk óltalmának és megtartásának kívánságát a természet nem csak mí-belénk óltotta, hanem az oktalan állatokba -is (...) Nem-is volt soha oly tudatlan és törvénytelen pogány nemzet, mely a természetben íratott törvényből nem tudta volna a gyilkosság tilalmát. Azért, ama vak pogányok , kik <i>Jónást</i> a tengerbe veték, minekelőtte szabadulások utolsó eszközére lépének, mindent megpróbálnak: elsőben...” ²⁷

A fenti idézetekből egyértelműen kitűnik, hogy e két szöveg összefüggései nevezhetők

22 KÁLDI György, *Az Innepekre-valo Predikatzioknak Első Resze*, Pozsony, 1631, 208.

23 TYUKODI, *i.h.*, 66–67.

24 DREXEL, *i.h.*, 126–127.

25 KÁLDI, *i.h.*, 208.

26 PÁZMÁNY Péter: *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokról predikációk*, II, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1905 (Pázmány Péter Összes Munkái, 7), 200.

27 *Uo.*, 201–202.

– Drexel kategóriáinak megfelelően²⁸ – nem szó szerinti exemplumátvételnél, azaz historiánál. Ennek ellenére nem állíthatom biztosan, hogy Pázmány Káldi szövegét vette igénybe saját prédikációjának megfogalmazásához, esetleg más segédletet használt.

Kapcsolódó tanulmányában Rajhona Flóra meggyőző eredménnyel vetette egybe Pázmány beszédét Cornelius a Lapide bibliakommentárjával²⁹ – jóllehet hangsúlyozottan nem a biztos forrás megtalálásának meggyőződésével tette ezt. Ennek nyomán érdemes lenne a Káldi-beszéd egybevetése a Lapide-segédlettel. Annál is inkább, mivel a Drexel-mű is a felhasználandó segédkönyvek között említette a Lapide-kommentárokat.³⁰ Bár a Pázmány- és a Káldi-beszéd összefüggéseit nem tulajdoníthatjuk Drexel hatásának – ez ugyanis hét évvel Káldi és két évvel Pázmány prédikációi után jelent meg – de joggal feltételezhetjük ebben az esetben is az ars excerptandi több évszázados hagyományának érvényesülését.

Már a fenti, viszonylag rövid idézetpár is sejteti, hogy Pázmány és Káldi művei szerkezetükben is szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Példa erre a Jónás-exemplum is, amely azonos kibontásban jelenik meg a beszédekben: mindkét szövegben az „oktalan állatok” példáján keresztül a „pogány hajósok” tetteit méltatták a hitszónokok, majd Jónás történetét azonos módon, hasonló szerkezetben írták le.

A megölt ember visszajáró lelkével kapcsolatban pedig nem nehéz feltételezni azt a lehetőséget, hogy Pázmány megfogalmazása első felében („Erre-nézve mondták a régiek, hogy az őlt ember lelke éjjel nappal háborgattya a gyilkost”) Káldi szövegét használva „elődjéhez” képest gyakorlatilag rokonértelmű szavakkal fogalmazott, majd Káldi margóidézetét főszövegbe átültetve, a két – Platón- illetve Vergilius- – locust összevonta. Az ily módon vázolt művelet leírva bonyolultnak tűnhet ugyan, ám kéznél lévő forrás esetén pár percet vehetett csupán igénybe. Ráadásul jóval automatikusabban (s ezáltal is gyorsabb) megoldást biztosított, mint egy egymondatos hivatkozás pontos lokalizálása. Biztosan ugyan nem tudunk e vonatkozásban a Pázmány–Káldi kapcsolatáról, de tény, hogy előbbi szerző beszédében az elemzettekén kívül több olyan exemplum van még, ami Káldi beszédében is előfordul.

Tyukodi Márton Káldi-kompilációját valószínűleg nagyban megkönnyítette az a tény, hogy a jezsuita hitszónok prédikációskötetei tipográfiai szempontból igen jól szerkesztettek. Számozás helyett tizenöt soronként verzál betűkkel jelölték bennük az egyes részeket, s ez jelentősen megkönnyítette a kötetekben lévő tárgyszavas rendszerű analizált mutatótáblák használatát. Az ünnepi prédikációkat tartalmazó beszédgyűjteményben a gyilkosság címszó alatt olvasható a rövid tartalmi kivonat: „Nagy vétek. 207. d. Igen gyűlöli azt az Isten. 208. a. b. Minden Törvény-ellen vagyon. 208. b.”³¹

A kompilátor tehát a tárgy viszonylag részletes ismertetése nyomán az ugyancsak pontosan meghatározott szövegrészre kereshetett vissza. Tyukodi esetében ez Káldi Aprószentek napjára írt első prédikációjának harmadik része volt.

Kompilációjának pontos helyeit az alábbi táblázat szemlélteti:

Káldi	Tyukodi
208. 1–4.	66. 20–26.
208. 5–9. [+margó]	67. 1–15.
208. 13–17.	67. 16–26.
208. 18–19.	68. 4–5.
209. 10–13	68. 8–17.

28 DREXEL, *i.h.*, 127.

29 RAJHONA Flóra, *Pázmány Péter prédikációinak forrásairól = Textológia és forráskritika: Pázmány-kutatások 2006-ban*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 6), 113–124.

30 DREXEL, *i.h.*, 419.

31 KÁLDI, *i.h.*, Ee^e.

209. 19–20.	69. 9–11.
209. 25–28.	69. 11–18.
209. 24–25.	70. 1–4.
208. 47–50.	70. 9–16.

Tyukodi tehát – amint az a táblázatból is kitűnik – a legkevésbé sem ragaszkodott Káldi szövegének sorrendjéhez annak ellenére, hogy beszédét jelentős mértékben Kálditól kompilálta. Munkája során a jezsuita hitszónok prédikációjának szerkezetét is adaptálta – igaz a nagyobb szerkezeti egységeken belül máshogyan tematizálva az egyes részeket:

Káldi	Tyukodi
„Először: A természet törvénye-ellen vagyón.” ³²	„Bizony tehát ezec nag’ vétket tselektenec ez aránt, mind a’ természet törvénye ellen, s-mind az Istenec ki-irott törvénye ellen.
„Másodszor: A’ Gyilkosság az Irott törvény-ellen vagyón.” ³³	I. A’ természet törvénye ellen, mellyet eszünkben vehetünc... ³⁴
	„2. Ezec a’ Jácob fiai az Isten törvénye ellen-is igen vétkeztec...” ³⁵
	„Három nevezetes büntetéseckel szokta Isten e’ világ szerint-is a’ gyilkosokat megbüntetni:
	1. Azzal, hogy <i>semper sunt timidi</i> , mindenkoron félnek és rettegnek... ³⁶
	„2. Büntetésec a’ gyilkosoknak az, hogy [...] <i>az ő életeknek felét-is nem élék-meg...</i> ” ³⁷
	„3. Büntetésec a’ gyilkosoknak e’ világon az, hogy azt el nem titkolhattyác.” ³⁸

Az összefüggések ábrán szemléltetve:

³² Uo., 208.

³³ KÁLDI, *i.h.*, 209.

³⁴ TYUKODI, *i.h.*, 66.

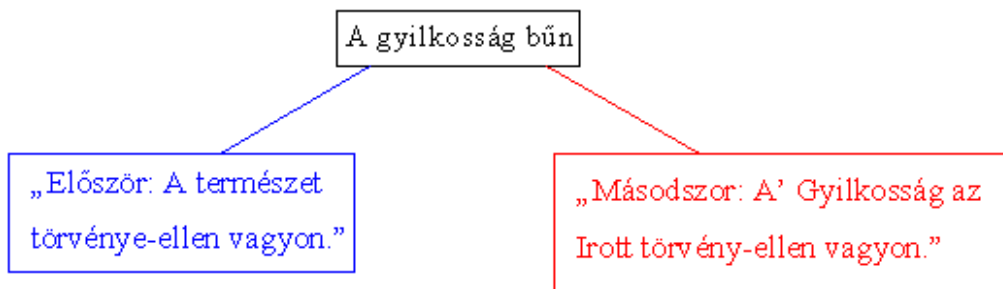
³⁵ Uo., 68.

³⁶ Uo., 68–69.

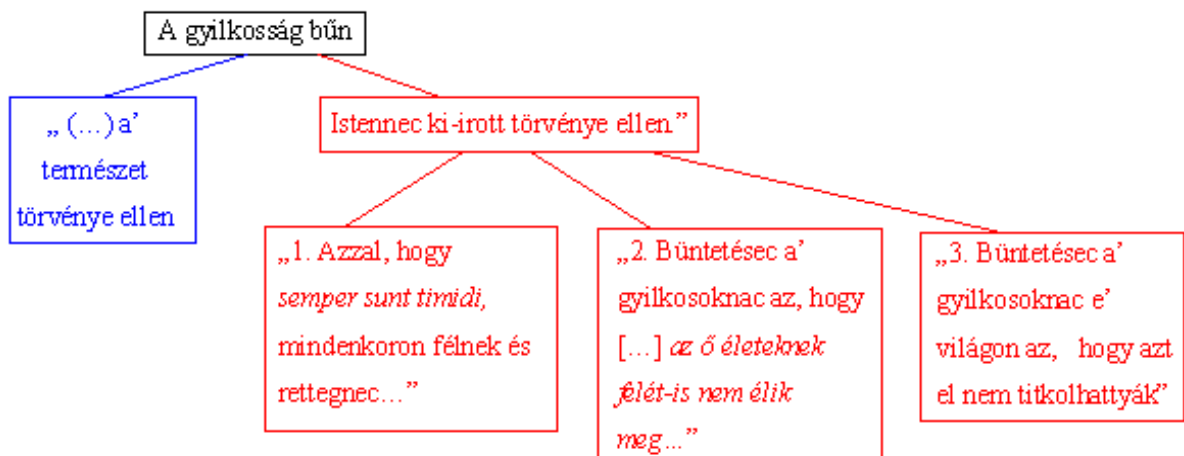
³⁷ Uo., 69.

³⁸ Uo., 70.

Káldi György prédikációja

Tyukodi Márton prédikációja

Az ábrákról egyértelműen leolvasható, hogy Tyukodi tovább „bontva” Káldi szövegét bonyolultabb, összetettebb szövegszerkezetet hozott létre, mint a jezsuita hitszónok. Ugyanakkor érthető is ez a fajta átszerkesztés, mivel utóbbi egy beszédrészlet, előbbi pedig – jóllehet egy összefüggő „prédikációsorozat” részeként – az önálló egység megírásának, tehát egy összetettebb szöveg összeállításának igényével készült.

További érdekessége a protestáns hitszónok beszédének egy sajátos bővítési eljárás: az idézett szövegben is hivatkozott Káldi-mondat („Didó-is azzal fenyegeti Aeneást Virgiliusnál, hogy, ha halálának oka léssen, mindenütt üldözni-fogja.”) kiegészítését, a latin idézetet a margójegyzetből illesztette főszövegbe Tyukodi.

Sajátos tömörítésre is példát ad a szöveg, amennyiben az Ibükosz darvairól szóló exemplumot vélhetően Káldi nyomán említette ugyan a saját beszédében Tyukodi, de más, rövidebb, szellemesebb formában hivatkozott rá:

Káldi	Tyukodi
<p>„<i>Plutarchus</i> azt írja, hogy; <i>Ibycus</i> Poëta, a’ tolvajok kezébe akadván, és látván, hogy meg kell halni: azon kérte a’ röpülő darvakat, hogy el ne halgatnák halálát. Idő-jártában, a’ tolvajok a’ piacon ülven, és látván fejük-fölött a’ röpülő darvakat, tréfában kezdének egymás-fülébe súgni: Ihol az <i>Ibycus</i> bosszú-állói. Melly szó el-árulá őket: mert némellyek, halván azt, és tudván, hogy <i>Ibycus</i> el-veszett, gyanakodni kezdének: és meg-kérdvén, mit értenének azon a’ szón, nem nem eggyaránt felelének. az után pedig, meg-kínozván őket, meg-vallák bünöket.”³⁹</p>	<p>„<i>Ibicus</i> Poetának-is halálát a’ Darvac jelentették-ki, mellyet Ausonius ilyen versben foglalt: <i>Ibicus ut periit vindex fuit altivolans grus.</i> az az: <i>Ibicus</i> hogy el-veszet, bosszu-állo volt érette a’ magassan röpülő daru.”⁴⁰</p>

Az antik eredetű történet⁴¹ a Pázmány-beszédben is szerepel,⁴² a forrás ott a Káldi-szöveg jelzéséhez hasonlóan Plutarkhosz.

Tyukodi Márton elemzett prédikációját jelentős mértékben Káldi György beszéde nyomán állította össze, ám jelentős szerkesztői munkát végzett mind a szöveg felépítése, mind az egyes exemplumok szövegbe illesztése révén.

A filológiai igazolást követően adott a kérdés, hogy a felekezeti különbségekből adódnak-e kompilációs sajátosságok, azaz másként kompilál-e egy protestáns hitszónok, mint egy katolikus. Az erre adandó pontos válasz számos – jelenleg rendelkezésünkre nem álló – példán kéne igazolni. Annyi azonban megállapítható, hogy Tyukodi kompilációs eljárása összhangban áll a protestáns prédikációszerzők azon elvével, mely szerint „a közlés tartalmának a dolgokkal adekvátnak kell lennie, a kifejtés rendje pedig – a szórakoztató és gyönyörködtető célkitűzések teljes kikapcsolásával – meg kell egyezzen a dolgok közötti kapcsolat természetes és világos rendjével.”⁴³ Tyukodi Káldi prédikációjához képest éppen a

39 KÁLDI, *i.h.*, 208.

40 TYUKODI, *i.h.*, 70.

41 Legkorábbi forrása Szidóniosz Antipatrosz epigrammája. (UJVÁRY Zoltán, *Ibykos darvai Bornemiszánál és Pázmánynál*, Széphalom, 1999, 381.)

42 Erre Ujváry Zoltán is felhívta a figyelmet motívumtörténeti tanulmányában: UJVÁRY, *i.h.*, 384.

43 KECSKEMÉTI GÁBOR, *A régi magyarországi irodalomelmélet alappozíciói = A magyar irodalom története I, A*

rendszerezés, a „természetes és világos rend” hangsúlyozásával írta meg beszédét, amennyiben jezsuita forrásának „gyönyörködtető” példáit logikus, összefüggő rendbe illesztette.

kezdetektől 1800-ig, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 221. Ugyanitt olvasható a protestáns prédikációkra jellemző *genus didascalicum (didacticum)* részletes ismertetése és Kálvin *Institutiójával* kapcsolatos összefüggéseinek elemző bemutatása.